

یادمان

محمد رمضان پدر کتاب ایران

به کوشش کوروش نوروزمرادی
کارشناس بخش نشریات

می‌رفتم روزنامه‌ی شفق سرخ و کوشش را تصحیح می‌کردم تا پولی برای به راه انداختن کتابفروشی تهیه کنم. کارم یواش یواش بالا گرفت و در سال ۱۳۰۸ اسم کتابخانه را کلاله‌ی خاور گذاشتم و شروع به چاپ کتاب کردم.^۱ مرحوم حاج خاور با تأسیس کتابخانه‌ی شرق پرچم‌دار چاپ کتاب در ایران شد. جالب‌ترین بخش از زندگی حاج خاور فعالیت مطبوعاتی وی است. او بین سال‌های ۱۳۰۳-۱۳۱۰ شمسی سه دوره مجله‌ی شرق را با مدیریت خود و سردبیری استاد سعید نفیسی منتشر کرد. اهمیت این مجله در آنست که معروف‌ترین نویسندگان و ادبای روز در آن قلم می‌زدند. ادیبانی همچون سعید نفیسی، عباس اقبال آشتیانی، بزرگ علوی، پژمان بختیاری، استاد محیط طباطبایی، سید محمد صادق طباطبایی - مدیر روزنامه‌ی مجلس - میرزا محمد قزوینی، ملک الشعرای بهار، رضازاده شفق، عبدالرحمن فرامرزی، سید جلال‌الدین طهرانی، عبدالحسین میکده و...

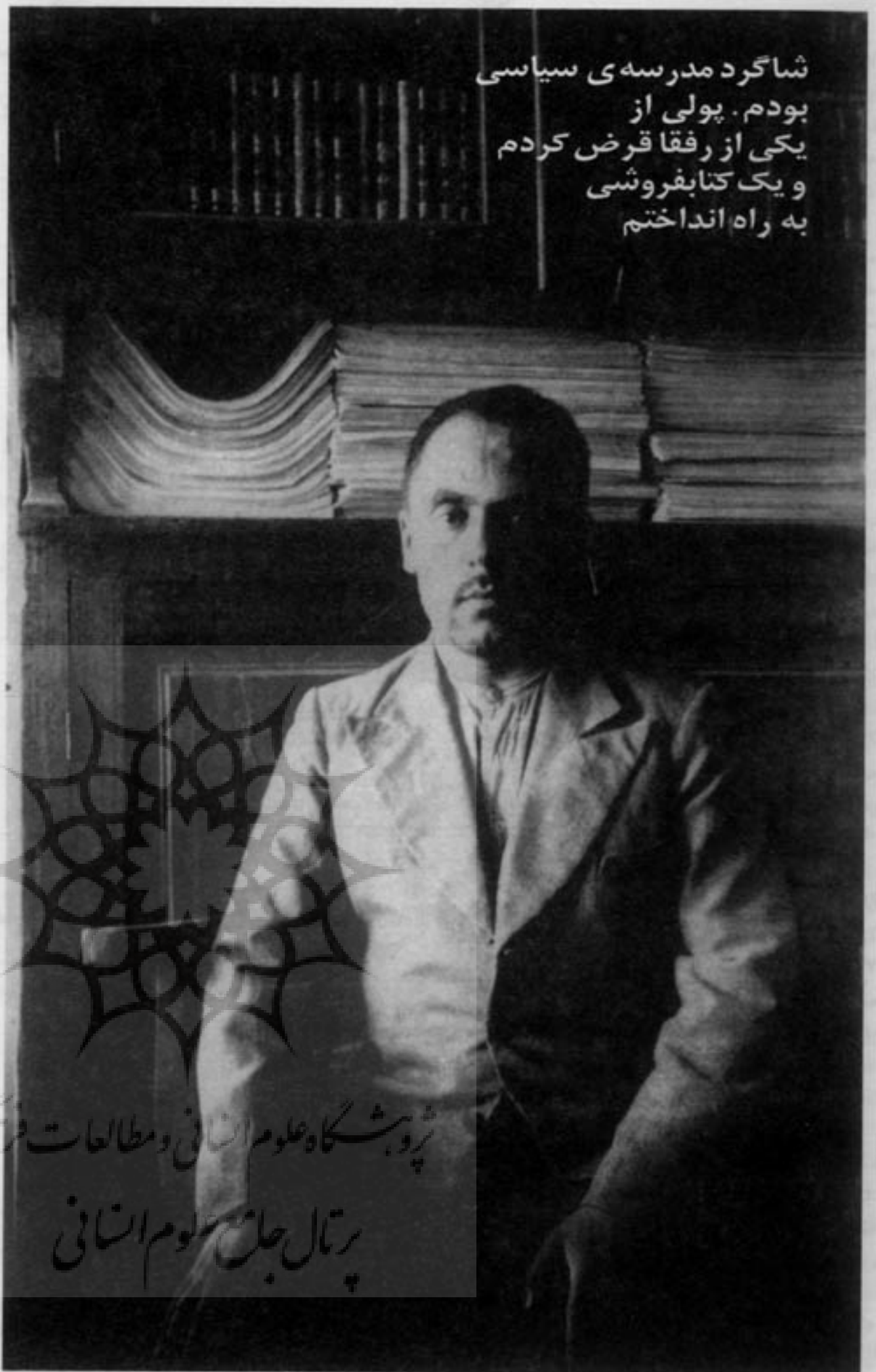
«افسانه» نشریه‌ی هفتگی دیگری بود که حاج خاور به صورت جزوه، بین سال‌های ۱۳۰۶-۱۳۱۱ در سه دوره منتشر نمود. متأسفانه این نشریه در هیچ یک از کتاب‌های تاریخ مطبوعات معرفی نشده است. نخستین و کامل‌ترین معرفی این نشریه در مجله‌ی فصلی «کتاب»، نشریه کتاب‌گزاری حاج خاور صورت گرفت. محتویات «افسانه» را بیشتر داستان در بر می‌گرفت و بسیار جذاب و سرگرم‌کننده بود. به طور کلی از ۶۲ نویسنده‌ی خارجی و ۵۲ نویسنده‌ی ایرانی و ۳۹ مترجم مشهور در دوره‌های این مجله داستان چاپ شده است.^۲ مرحوم محمد رمضان مدیریت این مجله را ابتدا به نصرالله فلسفی و پس از چهار سال به سعید نفیسی واگذار کرد.

سی و دو سال در کنار سایر کارهایش فراهم آورده بود. وی در سال ۱۳۴۴ شمسی، یعنی دو سال پیش از آنکه رخ در نقاب خاک کشد، از طریق مطبوعات از مردم خیرخواه یاری خواست تا به او در تأسیس کتابخانه‌ای که این گنجینه‌ی گران‌بها را در خود جای دهد، کمک کنند. او در این درخواست تأکید کرد که این کتابخانه در شهر علم آن زمان، یعنی قم، تأسیس خواهد شد، اما هیچ کس پیدا نشد هزینه‌ی تأسیس این کتابخانه را که حاج محمد خود آن را دویست هزار تومان پیش‌بینی کرده بود، تقبل نماید و بعدها این مجموعه به همت فرزندان مرحوم کلاله‌ی خاور به همراه مجموعه‌ی ارزشمند اسناد قاجاریه و پهلوی به کتابخانه‌ی مسجد اعظم قم منتقل گردید و از این میان نشریات ادواری به کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران سپرده شد. کلاله‌ی خاور درباره‌ی تأسیس مؤسسه‌ی انتشاراتی خود می‌گوید:

شاگرد مدرسه‌ی سیاسی بودم. پدرم رفته بود اروپا و من هم بیکار می‌گشتم. پولی از یکی از رفقا قرض کردم و یک کتابفروشی به راه انداختم. ضمن کتاب‌فروشی شب‌ها هم کار می‌کردم.

مرحوم محمد رمضان (کلاله‌ی خاور) را شاید بتوان «پدر کتاب ایران» نامید. سی و پنج سال پیش در سر مقاله‌ی مجله‌ی روشنفکر چنین آمد: «عاشق‌ترین مرد ایران دلباخته‌ی کتاب است» این مرد دلباخته کسی نبود جز حاج محمد کلاله‌ی خاور، صاحب بزرگ‌ترین مؤسسه انتشاراتی ایران در هفتاد سال پیش و رییس صنف ناشران در آن هنگام. اودر باره‌ی پیوندش با دنیای کتاب می‌گوید: «من از کودکی با کتاب آشنا شدم برای اینکه پدرم را همه کتابفروش صدامی زدند و عنوان تلگرافیش هم کتابفروش بود.» کلاله‌ی خاور در سال ۱۳۳۹ ه.ق. قرائت‌خانه‌ای به نام «اتفاق» تأسیس کرد و پس از آن به جمع‌آوری کتاب‌ها و جراید فارسی پرداخت و از نخستین افرادی است که در ایران به نگهداری مجموعه‌ای مطبوعات و کتاب همت گماشته است. هدفمندی، گزینش منابع، خودداری از جمع‌آوری منابع زاید و تکراری و حفظ میراث مکتوب از مختصات مجموعه‌ی چهل هزار عنوانی این مرد بزرگ بود که طی

شاگرد مدرسه‌ی سیاسی
بودم. پولی از
یکی از رفقا قرض کردم
و یک کتابفروشی
به راه انداختم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال علم علوم انسانی

قدیمی‌ترین نشریه‌ی کتاب‌گزاری در جهان Book List (سیاهه‌ی کتاب) است که توسط شرکت «ر.ر. باوکر» در ایالات متحده منتشر شده است. اولین و مهم‌ترین وجه تشابه Book List با مجله‌ی کتاب، گذشته‌نگر بودن آن دو است. تنوع موضوعی، تنوع مواد (نشریات و کتب) از دیگر وجوه تشابه بین اولین نشریه کتاب‌گزاری در جهان و اولین نشریه کتاب‌گزاری ایران است. وجه امتیاز سیاهه کتاب (Book List) نسبت به مجله کتاب پوشش گسترده‌ی جغرافیایی آن است. در گزارمان مجله کتاب شیوه‌ی گزارمان، جلف، سبک‌مایه با راهبردی شبیه فروشندگان و کارگزاران دیده نمی‌شود. بنگریم به گزارمان زیر از مجله گران سنگ ایرانشهر:

«در ذی‌قعدة ۱۳۴۰ ق. این مجله به همت فاضل دانشمند آقای کاظم‌زاده ایرانشهر در برلن شروع به انتشار نموده و چهار سال متوالی تا اسفند ۱۳۰۵ ش، ۴۸ شماره منتشر گردیده و در مقام خود یکی از بهترین مجلاتی است که در مطبوعات فارسی تا به حال طبع شده و خیلی مایه‌ی تأسف است که بی‌علاقگی ایرانی به علم و معارف باعث انحلال اداره‌ی معظم ایرانشهر و تعطیل مجله‌ی گرانهای مزبور گردیده است. محتویات مجله‌ی ایرانشهر عبارت از قسمتهای اجتماعی، ادبی، فلسفی، اشعار، معارف ایران، جهان زنان، قسمتهای فنی، مردان بزرگ، تدقیقات تاریخی و غیره... با تصاویر زیبا و طبع نفیس می‌باشد.»

به نظر می‌رسد حاج خاور به دلیل رابطه‌ی دوستی با بسیاری از نویسندگان، مترجمان و ادیبان زمان خویش و شاید هم به دلیل نداشتن افراد منصف و صاحب ذوق در حوزه‌ی کتاب‌گزاری، از شیوه‌ی کتاب‌گزاری انتقادی در این نشریه پرهیز کرد. شیوه‌ی کتاب‌گزاری مجله کتاب، ترکیبی از کتاب‌گزاری تجاری و توصیفی است. در برخی از گزارمانهای مجله‌ی کتاب تنها به توصیف کتاب پرداخته شده و هیچ‌گونه قضاوتی، به ویژه درباره موضوع نشده است، هرچند که معمولاً نقاط قوت و امتیاز کتاب‌ها مد نظر بوده و در این گزارمانها بدانها اشاره شده است. مجله‌ی کتاب به همت یکی از محققان در دست چاپ مجدد است که برای کتابداران، اطلاع‌رسانان، تاریخ نگاران و پژوهشگران به عنوان قدیمی‌ترین نشریه‌ی چاپی گذشته‌نگر درخور توجه می‌باشد.

ادواری چاپی و اولین نشریه‌ی کتاب‌شناسی به شیوه‌ی امروزی در ایران دانست.^۵

کتاب‌گزاری مجله فصلی «کتاب»:

کتابدار در انتخاب کتاب باید با دنیای کتاب و مطبوعات آشنا باشد و قدرت قضاوت درباره‌ی آنها و پدیدآورندگانشان را داشته باشد، اما هیچ کتابداری نمی‌تواند همه‌ی کتاب‌های منتشر شده را بخواند و درباره‌ی آنها قضاوت کند؛ به همین دلیل مجبور است در قضاوت‌های خود تا حد زیادی به کتاب‌گزاریهایی استناد نماید که درج‌راید خاصی انتشار می‌یابد.^۶

کتاب، مجله‌ی فصلی

کتاب، نخستین نشریه‌ی تخصصی کتاب‌گزاری در ایران است و نخستین آگهی «مبادله‌ی کتاب» در این مجله دیده شده است. مجله‌ی کتاب، که عمرش به بیش از یک سال نرسید، مجموعاً در چهار شماره در سال ۱۳۱۱ شمسی منتشر شد. حاج محمد رضانی انگیزه‌اش را از انتشار این نشریه چنین عنوان می‌کند: «ایران نیز مانند ممالک متمدنه نیاز به یک فهرست جامع کتاب دارد تا مردم از نشر آن آگاهی یابند.»^۷ «کتاب» نقطه آغاز انتشار نشریه‌های ادواری در زمینه‌ی کتاب و مطبوعات است و آن را باید نخستین فهرست

۱. عبدالحسین آذرنگ؛ علی‌دهباشی. «گفتگوی چهارم با محسن رضانی از خاندان رضانی» بخارا، شماره هفت (مرداد و شهریور ۱۳۷۸)، ص ۲۸۶.
۲. کتاب. جزوه‌ی اول (۱۳۱۱)، ص ۲.
۳. سید فرید قاسمی. «برگی از تاریخ نشر در تهران» کرانه، ش ۳ و ۴، (پاییز و زمستان ۱۳۷۴)، ص ۳.
۴. علی‌سنایی، مجموعه‌سازی در کتابخانه‌ها، ج ۱: انتخاب مواد کتابخانه‌ای، تهران: سمت، ۱۳۷۶، ص ۷۶.
۵. روشنفکر. شماره‌ی ۶۱۹ (۱۳۴۴)، ص ۵۶.
۶. همان، ص ۵۵.